

STANIMIROVIĆ DRAGAN,
asistent

RADNA TEORIJA ALIJENACIJE

Teorija alienacije došla je u sociologiju uglavnom iz filozofije, gde je doživela svoj najpuniji pojmovni razvitak. U savremenoj sociologiji ova teorija ima onaj čar koji imaju raspravljanja o vlasti, demokratiji, slobodi i budućnosti čoveka i društva. Čak i sovjetski teoretičari, za koje je teorija alienacije dugo bila tabu tema, a s njima sve više i teoretičari istočnih zemalja, ponovo otkrivaju sav značaj mладог Marks-a u razvitu ove teorije. U zapadnim zemljama, međutim, problem alienacije je u životnoj stvarnosti i teoriji već prilično dugo na dnevnom redu. Kao egzistencijalno pitanje, alienacija je u građanskoj teoriji dobila najšira objašnjenja, ali ne uvek i naučno zasnovana. Prodor građanske ideologije i u naučnu misao predstavlja razlog više da se i naša sociološka (i ne samo sociološka) misao ponovo odredi prema njoj, kao i prema ideologiji dogmatizma ili revisionizma.

1. RAZVOJ IDEJE ALIJENACIJE

Zavičajno mesto pojma alienacije treba tražiti u jevrejskoj teologiji i grčkoj filozofiji helenističke epohe, posebno u stoicičkoj filozofiji.¹⁾ Njen pojmovni razvitak, međutim, ostvarilo je hrišćanstvo²⁾ koje iz njih nestaje. U srednjem veku hrišćanstvo razvija tezu o prvo-bitnom grehu³⁾ kojim se čovek otuđuje⁴⁾ od boga (Alienus), nasuprot gnosističkom učenju o bogu strancu.⁵⁾

Buržoaski način proizvodnje prenosi kategoriju otuđenja i u oblast ekonomije, prava, politike, ideologije⁶⁾. Zatim ideja alienacije prelazi u sve nauke koje se bave čovekom i društvom i tu dobija najraznovrsnija značenja, posebno u filozofiji, psihologiji i sociologiji.

Najpotpuniji i najkonsekventnije izведен pojам alienacije, pre Marks-a, dao je Hegel. U svom frankfurtskom periodu on se još naslanja na Fichte i operiše Selingovom terminologijom, ali u »Fenomenologiji« se otuđenje pojavljuje na »visokom stepenu filozofskog uopš-

¹⁾ D. Leković, Marksistička teorija otuđenja, Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968, str. 21.

²⁾ F. Engels, Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije, Beograd, Kultura, 1960, str. 61.

³⁾ I. S. Kon, Pojam alienacije u modernoj sociologiji, Naše teme, br. 2, 1971, str. 302.

⁴⁾ E. From, Bekstvo od slobode, Beograd, Nolit, 1964, str. 48—49.

⁵⁾ Leković, nav. delo, str. 22.

⁶⁾ Isto, str. 22.

tavanja.⁷⁾ Lukač⁸⁾ smatra da, uprkos svih preteča,⁹⁾ možemo smatrati teoriju alienacije »kao sasvim originalno ostvarenje samog Hegela«. On u Hegela razlikuje tri nivoa¹⁰⁾ u pojmu otuđenja:

Prvo, odnos subjekta i objekta, koji proističe iz čovekove radne, ekonomске i društvene delatnosti.

Drugo, specifično kapitalistički oblik otuđenja, čemu odgovara Marksov »fetišizam«.¹¹⁾

»Treće, postoji široko filozofsko uopštavanje ovog pojma: »otuđenje« znači zatim isto što i predmetnost; ono je forma u kojoj se filozofski prikazuje istorija nastanka predmetnosti; predmetnosti kao dijalektički moment na putu identičnog subjekt-objekta preko »otuđenja« natrag samom sebi,«¹²⁾

Za Hegela su i priroda i istorija »otuđenja« duha.¹³⁾ Ali dok je priroda »večno otuđivanje otuđenog duha«¹⁴⁾ i budući kretanje duha, samo prividno kretanje, bez stvarne istorije.¹⁵⁾ Ljudska je istorija, stvarna istorija, otuđenje u vremenu¹⁶⁾. Odatle sleduje konsekventno da istorija, koja za svoj cilj ima svoje samoukidanje, vraćanjem u apso-

⁷⁾ Đ. Lukač, Mladi Hegel, Kultura, Beograd, 1959, str. 582—584.

⁸⁾ Isto, str. 584.

⁹⁾ »A neki su smatrali da se izvor Hegelova shvaćanja prirode kao sa-mootuđenog oblika apsolutnog duha može naći u Platonovom shvaćanju pri-rodnog svijeta kao nesavršene slike plemenitog svijeta ideja. Kako se istraživanje istorijskih korijena nastavlja, Vjerovatno će se pronaći još i mnogi drugi Hegelovi prethodnici u ovom pogledu.« G. Petrović, Alijenacija i delaj-nacija, u delu: Problemi filozofije marksizma, Beograd, Rad, 1967, str. 172.

¹⁰⁾ Lukač, nav. delo, str. 584—587.

¹¹⁾ »Dok je Hodgskin već iz Rikardove teorije vrednosti izvlačio socijalističke konsekvence, Hegel, u vreme pisanja »Fenomenologije« nije čak ni razumeo sve probleme unutrašnjih protivrečja Smitove teorije vrednosti. Ipak su kod Hegela postojale energične tendencije u ovom pravcu i gde je on jedini misilac koji nastoji da iz ovih ekonomskih činjenica izvuče filozofske zak-ljučke.« Lukač, nav. delo, str. 585.

¹²⁾ »Neposredno postojanje duha, svest, ima dva momenta, moment znanja i moment predmetnosti, koja je znanju negativna. Budući da se duh u tome elementu razvija i izlaže svoje momente, zato ta prepreka pripada njima, pa ti momenti nastupaju svi kao likovi svesti. Nauka koja ide ovim putem jeste nauka iskustva koje čini svest; supstancija se posmatra kako je ona i njen kretanje predmet svesti. Svest ne zna i ne shvata ništa osim onoga što je u njenom iskustvu, to je samo duhovna supstancija, i to kao predmet nje same. No duh postaje predmetom jer on je to kretanje, da sebi postane nešto drugo; to jest predmet svog subjekta i da ukine to drugo — biće.« Hegel: Werke, Berlin, 1840, tom II, str. 28. Citirano o Lukaču, nav. delo str. 587.

¹³⁾ Lukač, nav. delo, str. 587.

¹⁴⁾ »Evo njegovo poslednje postojanje, priroda jeste njegovo živo nesredno postojanje; ona, otuđeni duh, u svome postojanju nije ništa drugo do to večno otuđivanje svog postojanja i kretanja koje uspostavlja subjekt.« Hegel, nav. delo str. 610.

¹⁵⁾ Pozitivna humanistička i naturalistička kritika počanje tek s Fojerbam. K. Marx — F. Engels, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1961, str. 158.

¹⁶⁾ »Međutim, druga strana njegova kretanja, povijest, jeste bivanje koje zna, koje sebe posreduje — vremenu otuđeni duh; ali to je i otuđivanje isto tako otuđivanje samog sebe; ono negativno jeste negativno samo sebe.« He-gel, nav. delo, str. 431.

lutni subjekt¹⁷⁾ ukida svoju predmetnost; time je rešen problem otuđenja i njegovog prevazilaženja.¹⁸⁾

Prvu ozbiljnu kritiku Hegelove teorije otuđenja dao je Fojerbah.¹⁹⁾ Podigavši u »Suštini hrišćanstva« materijalizam ponovo na presto²⁰⁾, Fojerbah je načinio radikalni zaokret od Hegela, dajući otuđenju antropološki karakter²¹⁾ i vezujući ga za čovekovo rodno mesto²²⁾, za čoveka kao generičko biće.²³⁾ Novo shvatanje prihvatio je sa entuzijazmom i Marks i ono je na njega snažno uticalo.²⁴⁾ Fojerbah je u »Sustini hrišćanstva« dao oštru kritiku religije²⁵⁾ kroz kategoriju otuđenja²⁶⁾ i ukazao na put novog humanizma koji proizlazi logički iz te kritike.²⁷⁾ Kritiku religije Fojerbah je docnije²⁸⁾ proširio i jednim naturalističkim stavom²⁹⁾, ali je pri svem tom ostao samo na pozicijama filozofije religije.³⁰⁾

No, kritikom Strausa, Bauera, Fojerbaha i drugih, Hegelova filozofija nije bila savladana kritički³¹⁾; to je bilo učinjeno tek Marksovom kritikom.³²⁾

2. Marksova teorija alienacije

U istraživanju zakonitosti društvenog života Marks je polazio od ljudske prakse, budući da je sav društveni život praktičan.³³⁾ Ovo shva-

¹⁷⁾ Lukač, nav. delo, str. 590.

¹⁸⁾ »Budući da se njegovo dovršenje sastoji u tome, da potpuno zna non, što on jeste, svoju supstanciju, zato je to znanje njegovo ulaženje u sebe, u kojemu on napušta svoju opstojnost i predaje svoj lik sećanju. ... Ako dakle taj duh, pričinjavajući se, da prolazi sam od sebe, svoj razvoj započne opet unaprijed, onda ga on ujedno započinje na višem stupnju.« Hegel, nav. delo, str. 431.

¹⁹⁾ Priroda kod Hegela »nije sposobna da se razvija u vremenu; ona je sposobna samo da razvija svoju raznolikost u prostoru, tako da sve stupnjeve razvitka, koje sadrži u sebi, izlaže istovremeno i naporedno, te je osuđena da većno ponavlja iste procese.« Engels, Ludvig Fojerbah..., nav. delo, str. 29—30. V. Leković, nav. delo, str. 44.

²⁰⁾ Engels Ludvig Fojerbah..., nav. delo, str. 21.

²¹⁾ Ovo je shvatanje po kome teologija predstavlja odgonetku tajne teologije, po kome suština religije, kako subjektivno tako i objektivno, ne otkriva i ne izražava ništa drugo do biće čoveka. Ludvig Fojerbah, Predavanja o suštini religije, Kultura, Beograd, 1955, str. 58.

²²⁾ Isto, str. 56—58.

²³⁾ Leković, nav. delo, str. 44.

²⁴⁾ Engels, nav. delo, str. 21.

²⁵⁾ »U religiji čovek deli svoju prirodu na dve različite prirode, on se suprotstavlja samom sebi, on vis-a-vis sebe stavlja boga kao biće suprotstavljenog svom. .... Suprotstavljanje i raskorak između boga i čoveka nije ništa drugo do suprotstavljanje čoveka samom sebi, svom sopstvenom biću.« L. Feuerbach, L'Essence de Christianisme, Paris, 1864, str. 60; Citirano po Lekoviću, nav. delo, str. 45.

²⁶⁾ Feurbach, nav. delo, str. 60.

²⁷⁾ »Ako je pozitivno, suštinsko u određivanju prirode boga pozajmljeno od prirode čoveka, čovek će biti lišen svega onoga što će dati bogu. Da bi bog bio obogaćen, čovek mora osiromašiti, da bi bog bio sve, čovek mora biti ništa.« Isto, str. 51.

²⁸⁾ Fojerbahova »Suština religije« od 1845.

²⁹⁾ Fojerbah, nav. delo, str. 60—63.

³⁰⁾ Isto, str. 306—309.

³¹⁾ Engels, nav. delo, str. 22.

³²⁾ Isto, str. 45.

³³⁾ Marx — Engels, Rani radovi, nav. delo, str. 353.

tanje upućuje na same materijalne prepostavke ljudske egzistencije i na rad, kao svesnu, svršishodnu ljudsku delatnost proizvodnje materijalnih uslova života.³⁴⁾ Time pojam ljudske prakse nije iscrpen. Ljudska praksa započinje kao delatnost zadovoljenja životnih potreba, a time se ispoljava kao proizvodna praksa. Sem toga, ona se ispoljava kao proizvodna praksa i na taj način što zadovoljenje prvo bitno nastalih potreba vodi stvaranju novih potreba. To je istorijska činjenica koja se izražava praktično kao stalno prevazilaženje zadovoljavanja i stvaranja novih potreba. Time, a uz to i proizvodnjom oruđa za zadovoljenje ljudskih potreba, proizvodna praksa je po svojoj prirodi revolucionarnog karaktera.

U praksi, kao proizvodnoj praksi, rad, kao delatnost menjanja i prerađivanja objekata prirode, a istovremeno i kao stvaralač oruđa za proizvodnju, pokazuje se kao suštinska ljudska snaga od samog svog početka.

Ali, rad se ne odvija u nekom društvenom vakuumu, nego u društvenoj zajednici. Zato se on odmah javlja kao prirodni odnos (odnos čoveka prema prirodi kao prirode prema prirodi) i kao društveni odnos (odnos prema drugom čoveku i prema zajednici). Dvostruka priroda (odnos) rada izražava se u proizvodnji kao prirodni (proizvodnja sopstvenog života pomoću rada i tuđeg života pomoću rađanja) i kao društveni odnos (u tom smislu što se odvija u zajednici).

Iz činjenica da rad stvara mogućnost zadovoljavanja potreba, da time proizvodi nove potrebe, a da se ova procesa odvijaju u zajednici, proizilazi da se razvija podela rada u svojoj prirodnoj (radno-tehničkoj) i društvenoj dimenziji. Prirodna podela rada razvija se kao samonikla i kao samonikla se i reproducuje³⁵⁾. Društvena dimenzija podele rada ogleda se u fiksiranju pojedinih funkcija rada kao društvenih delatnosti koje su podeljene stihijno, koje izmiču našoj kontroli i suprotstavljaju nam se kao tuđa sila. Društvena podela rada, koja stvarno započinje podelom rada na umni i fizički, na duhovni i materijalni rad, odmah omogućava i osamostaljenje svesti od prakse.³⁶⁾

Pošto rad stvara sredstva za zadovoljenje ljudskih potreba, podela rada se ispoljava i kao raspodela, i to kvalitativno i kvantitativno nejednaka raspodela rada i proizvoda rada, dakle svojina³⁷⁾. Podela rada kao stvaraoca proizvodnih oruđa dalje se ispoljava kao raspodela tih oruđa ili — što je isto — privatna svojina sredstava za proizvod-

³⁴⁾ Marksova osma teza o Fojerbahu. Međutim, otuđenje društvenog života, kao vladavina predmetnih sila, stvorilo je čoveka apstraktnog mislioca, koji na apstraktan način postavlja pitanja o stvaranju čoveka i prirode. Marks ističe da je postavljanje takvih pitanja apsorbovanje od prirode i čoveka ili njihovo postavljanje kao nepostojecih. »Mecutim, zato što za čovjeka socijalista cijelokupna takozvana svjetska historija nije ništa drugo do proizvodnja čovjeka pomoću ljudskog rada, ništa drugo do nastajanja prirode za čovjeka, on ima očigledan neoboriv dokaz o svom rođenju pomoću samog sebe, o svom procesu nastajanja«. Isto, str. 251.

³⁵⁾ Isto, str. 353.

³⁶⁾ Isto.

³⁷⁾ »Uostalom podjela rada i privatno vlasništvo identični su izrazi — u jednom se u odnosu na djelatnost iskazuje ono isto, što i u drugom s obzirom na proizvod te djelatnosti.« Isto, str. 354.

nju. Sad se podela rada ispoljava i kao povratno dejstvo na svoj sopstveni uzrok (1) kao podela samih potreba i (2) kao produkcija i reprodukcija podeljenih potreba. Time rad prestaje da bude zajednička delatnost, što je samo drugi izraz za činjenicu da je podela rada, kao podela uslova rada, podelila i svoje pretpostavljene uslove ili sopstvene pretpostavke. Time se i zajednica raspala od stvarne u iluzornu³⁸⁾: na jednoj strani našli su se vlasnici uslova rada, klasa privatnih sopstvenika, a nasuprot njima, na drugoj strani, klasa od koje su otuđeni objektivni uslovi rada.³⁹⁾

S podelom rada date su sve ove protivrečnosti na dva načina. Prvo, kao prouzrokovane podelom rada, koja je već u sebi protivrečan proces. Drugo, kao uzrok protivrečne podele rada. Istorija rada pokazuje se kao istorija razvoja protivrečnosti podele rada, kao rasstavljanje rada od njegovih objektivnih uslova.

U buržoasko društvu Marksovog vremena ovi procesi bližili su se svom vrhuncu. U analizi otuđenja čoveka Marks je pošao od otuđenja radnika i njegove proizvodnje⁴⁰⁾, od nacionalno-ekonomске činjenice, savremene činjenice, smatrajući da »ekonomsko otuđenje je otuđenje stvarnog života.⁴¹⁾ Već je nacionalna ekonomija proglašila rad za svoj princip,⁴²⁾ ali ona »skriva otuđenje u suštini rada na taj način, što ne razmatra neposredan odnos između radnika (rada) i proizvodnje«⁴³⁾. »Neposredan odnos rada prema njegovim proizvodima jest odnos radnika prema predmetima njegove proizvodnje. Odnos imućnika prema predmetima proizvodnje i prema njoj samoj jest samo konzekvencija tog prvog odnosa, i ona ga potvrđuje⁴⁴⁾. Za Marksa je odnos radnika prema proizvodnji suštinski odnos rada.⁴⁵⁾

Šta je izražavala za Marksa savremena nacionalno-ekonomска činjenica? Rad proizvodi robu. Ali rad i sebe i radnika proizvodi takođe kao robu, i to u srazmeri u kojoj uopšte proizvodi robe. Što proizvodi više roba, bogatstva, vrednosti, što je moćnija njegova proizvodnja, to je radnik jeftinija roba, siromašniji, obezvređeniji, to je sve manja njegova moć. Proizvod njegovog rada suprostavlja mu se »kao tude biće, kao sila nezayisna od proizvođača.«⁴⁶⁾ Zato je ostvarenje rada (proizvod, opredmećeni rad) obestvarenje radnika, gubitak i ropsstvo predmeta za radnika, otuđenje, ospoljenje. Što više radnik

³⁸⁾ »Prividna zajednica u kojoj su se ljudi individuumi ujedinjavali, stalno se nasuprot njima osamostaljivala, a jer je bila za potčinjenu klasu ne samo iluzorna, nego i novi okov.« Isto, str. 398.

³⁹⁾ »Određeni stepen razvitka proizvodnih snaga radnih subjekata — kome odgovaraju određeni odnosi ovih subjekata jednih prema drugima i prema prirodi, na to se u poslednjoj instanci svodi kako njihova zajednica tako i svojina koja se na njoj zasniva. Do izvesne tačke reprodukcije. Tada prelazi u raspadanje.« K. Marks, Epohe ekonomski formacije društva, Kultura, Beograd, 1960. str. 38—39.

⁴⁰⁾ Marx — Engels, Rani radovi, nav. delo, str. 217.

⁴¹⁾ Isto, str. 243.

⁴²⁾ Isto, str. 235—236.

⁴³⁾ Isto, str. 212.

⁴⁴⁾ Isto, str. 212—213.

⁴⁵⁾ Isto.

⁴⁶⁾ Ibid. str. 210.

proizvodi, i time stvara moćniji predmetni svet, to mu se sve više i moćnije suprotstavlja opredmećena, od njega nezavisna, samostalna, tuđa, sila.

Ospoljenje radnika u proizvodu njegova rada pokazuje se ne samo u tome što njegov rad postaje predmet sa sopstvenom, spoljnom egzistencijom, nego što rad egzistira izvan njega i suprotstavlja mu se kao tuđa, samostalna sila.⁴⁷⁾

Otuđenje radnika u njegovom predmetu ogleda se u tome da radnik što više proizvodi, to manje ima za potrošnju. Što više prisvaja radom prirodu, to manje je ona predmet koji pripada njegovom radu. »Dakle na te dvije starne radnik postaje rob svoga predmeta, prvo što dobiva **predmet rada**, t.j. što dobiva rad, i, drugo, **što dobiva sredstva za izdržavnjje**. Prvo, dakle, dobiva, da bi mogao egzistirati kao **radnik** i drugo da bi mogao egzistirati kao **fizički subjekt**. Vrhunac je toga ropsstva, da se kao **fizički subjekt** može održati samo kao **radnik**, a radnik je kao **fizički subjekt**.«⁴⁸⁾

Otuđenje i ospoljenje radnika u predmetu proizvodnje samo je konsekvenca otuđenja i ospoljenja radnika u procesu rada, u aktu proizvodnje, jer je proizvod samo rezultat proizvodnje, a ospoljeni i otuđeni proizvod samo rezultat proizvodne ospoljene i otuđene delatnosti.⁴⁹⁾

Ospoljenje rada je dvostruko. Prvo, rad je radniku spoljašni jer ne pripada njegovoj suštini, ne potvrđuje ga, nego poriče, ne razvija njegovu slobodnu, duhovnu i fizičku energiju.⁵⁰⁾ Rad je izvan čoveka, a delatni čovek izvan sebe u svojoj delatnosti. Rad je umesto suštine čoveka njegova suprotnost, sredstvo koje zadovoljava potrebe izvan čoveka, sredstvo koje ga sve više ospoljava. Zatim, rad je radniku spoljašnji jer mu ne pripada, niti radnik pripada sebi u tom radu; on je istrgnut iz svog sveta rada. Rad koji ne pripada radniku pripada nekom drugom, tuđem biću.⁵¹⁾ Taj rad nije samodelatnost, samoostvarenje radnika nego tuđa delatnost i samootuđenje radnika.⁵²⁾ Rad radnika njemu suprotstavljen i tuđi oduzima radniku njegove suštinske, životne snage i porobljava ga.

Iz otuđenja praktične ljudske delatnosti kao otuđenja proizvoda rada (predmeta) i otuđenja u aktu proizvodnje sledi čovekovo generičko otuđenje⁵³⁾. Čovek je generičko biće kao svesno biće koje proizvodi svoj život prerađujući anorgansku prirodu u svoj predmetni svet. Čovek je deo prirode, a priroda je njegovo anorgansko telo tako što mu je 1) neposredno sredstvo za život i što mu daje 2) materijal

⁴⁷⁾ Ibidem, str. 211.

⁴⁸⁾ Ibidem, str. 212.

⁴⁹⁾ Ibidem, str. 213.

⁵⁰⁾ Ibidem, str. 213.

⁵¹⁾ Ibidem, str. 217.

⁵²⁾ Ibidem, str. 213.

⁵³⁾ »Čovjek je generičko biće ne samo zato, što praktički i teorijski čini rod, kako svoj vlastiti, tako i rod drugih stvari, svojim predmetom, nego i zato — a to je samo drugi izraz za istu stvar — što se prema sebi odnosi kao prema suvremenom, živom rodu, zato se prema sebi odnosi kao prema univerzalnom, te stoga slobodnom biću.« Marks, Rani radovi, citirano izdanje, str. 214.

i sredstva njegove životne delatnosti.⁵⁴⁾ Ali ako mu dvostruko daje sredstva za život, priroda je i objekat na kome čovek dokazuje sebe proizvodeći. Proizvodeći čovek menja prirodu i u prirodi samog sebe. U proizvodnji se priroda pokazuje kao čovekov proizvod, i to ne proizvod koji mu samo neposredno fizički pripada, nego univerzalno i generički. Otuđeni rad oduzimajući čoveku predmet njegove proizvodnje, oduzima mu njegovo anorgansko telo, prirodu i time njegov generički život.⁵⁵⁾

Najzad, četvrto⁵⁶⁾ određenje otuđenog rada, koje neposredno ističe iz čovekove otuđenosti proizvodu svoga rada, procesu rada i svom generičkom biću, jeste otuđenje čoveka od čoveka⁵⁷⁾. Otuđenje čoveka upravo se i izražava u odnosu prema drugim ljudima⁵⁸⁾. Otuđeni rad proizvodi sva druga otuđenja čoveka — prema sebi samom i prema drugim ljudima koji su takođe otuđeni ljudskoj suštini. Otuđeni rad reprodukuje odnose u kojima je čovek sebi i drugome otuđen.

Nacionalno-ekonomska činjenica, otuđenja radnika u njegovom proizvodu i u samom aktu proizvodnje, izražava u stvarnosti da predmet rada i rad ne pripadaju radniku, nego drugom, tuđem biću. To drugo biće je takođe čovek⁵⁹⁾. Radnik za drugog, stranog čoveka radi i proizvodi. Strancu radnik proizvodi moć, a sebi nemoć u istoj srazmeri. Radnik strancu proizvodi vlast, a sebi ropsstvo. Stvarajući bogatstvo za drugog, oduzima, otuđuje sebi rada i predmete rada. Radnik proizvodi svoj položaj u društvu, proizvodi odnos u kome se nalazi prema drugim ljudima i odnos drugih ljudi prema sebi, prema svom radu i proizvodu⁶⁰⁾. To je odnos rada i radnika prema kapitalu i kapitalisti⁶¹⁾, odnos privatne svojine.⁶²⁾ Privatna svojina je, najpre, proiz-

⁵⁴⁾ Ibidem, str. 215.

⁵⁵⁾ »Budući da otuđeni rad čovjeku 1) otuđuje prirodu, 2) samog sebe, njegovu vlastitu djelatnu funkciju, njegovu životnu djelatnost, on čovjeku otuđuje rod; on mu generički život čini sredstvom individualnog života. On mu otuđuje prvo, generički život i individualni život, i drugo, poslednjeg čini u njegovoj apstrakciji ciljem prvoga, također u njegovu apstraktну i otuđenu obliku.

»Jer, prvo, čovjeku se rad, životna djelatnost, sam proizvodni život pojavljuje samo kao sredstvo za zadovoljenje jedne potrebe, potrebe održanja fizičke egzistencije. Međutim, proizvodni život je generički život. To je život, koji proizvodi život. U načinu životne djelatnosti leži cijelokupan karakter vrste, njen generički karakter, a slobodna svjesna djelatnost je čovjekov generički karakter. Sam život pojavljuje se samo kao sredstvo za život.« Ibidem, str. 213.

⁵⁶⁾ Dr Mihajlo Marković: Principi marksističkog pogleda na svet, u: Problemi filozofije marksizma, Beograd, Rad, 1967, str. 61. Dr Gajo Petrović: Alijenacija i dezaljenacija, u: Problemi... citirano izdanje, str. 178. Dr Mihajlo Marković: Otuđenje i samoupravljanje, u: Marks i savremenost, knjiga br. 4, Beograd, 1967, str. 633.

⁵⁷⁾ Karl Marx, Fridrich Engels: Rani radovi, navedeno izdanje, str. 215.

⁵⁸⁾ Ibidem, str. 217.

⁵⁹⁾ Isto, str. 218.

⁶⁰⁾ Isto, str. 219 i 222.

⁶¹⁾ »Dakle, otuđenim ospoljenjem radom radnik proizvodi odnos prema tom radu, čovjeka koji je radu tuđ, koji se nalazi izvan njega. Odnos radnika prema radu proizvodi odnos kapitalista prema radu, ili kako se inače još želi nazvati poslodavca. Privatno vlasništvo je, dakle, proizvod, rezultat, nužna konzervacija ospoljenog rada, spoljašnjeg odnosa radnika prema prirodi i prema sebi. »Privatno vlasništvo proizilazi, dakle, pomoću analize iz pojma ospoljenog rada, t.j. ospoljenog čovjeka, otuđenog rada, otuđenog života, otuđenog čovjeka. »Po-

vod otuđenog rada i, zatim, sredstvo kojim se rad otuđuje⁶³⁾). Posmatrajući razvitak privatne svojine, Marks zaključuje da je protivrečnost između privatne svojine i rada, od čijeg priznanja dolazi i nacionalna ekonomija⁶⁴⁾, skrivajući otuđenje u suštini rada⁶⁵⁾, prividna protivrečnost otuđenog rada sa samim sobom.⁶⁶⁾ Analizom privatne svojine i otuđenog, ospoljenog rada, nastavlja Marks, mogu se razviti sve nacionalno-ekonomske kategorije, »a u svakoj ćemo kategoriji naći na primjer u prodaji, konkurenčiji, kapitalu, novcu samo određeni i razvjeni izraz tih prvih osnova.«⁶⁷⁾

Kapitalistički način proizvodnje razvija ljudе kao potpuno podređene podeli rada i time ih dovodi u potpunu međusobnu zavisnost. Suprotstavljanjem privatne svojine radu (oblika rada njegovoj unutrašnjoj suštini), kapitalistički način proizvodnje se razvija do svog kraja. To znači da se na jednoj strani do kraja razvija akumulacija, a na drugoj podela rada. Taj proces se odvija sasvim protivrečno: porastom akumulacije smanjuje se njena rascepkanost, dok razvoj podele rada povećava rascepkanost rada. Došlo se dotle da kapital može opstati samo pod pretpostavkom sve veće akumulacije, a rad pod pretpostavkom sve oštije rascepkanosti.

Podela uslova rada u ovoj fazi podele rada pokazuje se još i kao podeljena svojina. Svojina je tu suštinski podeljena kao svojina klase sopstvenika sredstava za proizvodnju i kao svojina vlasnika radne snage (klase vlasnika gole radne snage), ili suprotnost kapitala i rada. U ovom odnosu rad se pokazuje kao subjektivna suština privatne svojine koja isključuje svojinu, a kapital kao objektivni rad koji isključuje rad⁶⁸⁾. Ovaj odnos u radniku subjektivno egzistira tako da je ka-

---

jam ospoljenog rada (ospoljenog života) dobili smo svakako iz nacionalne ekonomije kao rezultat kretanja privatnog vlasništva. Ali pri analizi tog pojma pokazuje se, da ako se privatno vlasništvo pojavljuje kao osnova, uzrok ospoljenog rada, da je ono, naprotiv, njegova konzekvensija, kao što ni bogovi prvo bitno nisu uzrok, nego posledica zablude ljudskog razuma. Kasnije se taj odnos pretvara u uzajamno delovanje.« Isto, str. 219.

⁶²⁾ P. I. Kozić, Sociologija. Naučna knjiga, Beograd, 1969, str.

⁶³⁾ Marx — Engels, Rani radovi, nav. delo, str. 219.

⁶⁴⁾ Isto, str. 209 i 219.

⁶⁵⁾ Isto, str. 212.

⁶⁶⁾ Isto.

⁶⁷⁾ Isto, str. 220.

⁶⁸⁾ Isto, str. 239.

⁶⁹⁾ »Odnos privatnog vlasništva sadržava latentno u sebi odnos privatnog vlasništva kao rada, kao i odnos ovoga kao kapitala i međusobni odnos tih dvaju izraza. Proizvodnja ljudske djelatnosti kao rada, dakle, kao djelatnosti sasvim tuže sebi, čovjeku i prirodi, te stoga sasvim tuže svijesti i ispoljavanju života, apstraktna čovjekova egzistencija kao običnog radnog čovjeka, koji se stoga svakog dana može srušiti iz svog ispunjenog ništa u apsolutno ništa, u svoje društveno, stoga svoje stvarno nepostojanje — kao što s druge strane proizvodnja predmeta ljudske djelatnosti kao kapitala, gdje je izbrisana svaka prirodna i društvena određenost predmeta, gdje je privatno vlasništvo izgubilo svoj prirodni i društveni kvalitet (dakle, izgubilo sve političke i društvene iluzije i nije pomiješano s prividno ljudskim odnosima) — gdje isti kapital u najrazličitijem, prirodnom i društvenom postojanju ostaje isti, a potpuno rvanodušan prema svom stvarnom sadržaju — ta suprotnost dotjerana do kraja, nužno je vrhunac i propast cijelokupnog odnosa.« Nav. delo, str. 226 — 227.

pital sasvim izgubljen čovek, kao što u kapitalu objektivno egzistira da je rad izgubljeni čovek. U ovom odnosu čovek postoji samo kao radnik, a njegove ljudske osobine postoje jedino ako postoje za kapital.⁶⁹⁾ U ovom odnosu kapital predstavlja rad kao najamni rad, a rad se, kao svršishodna proizvodna delatnost, ne dovodi više u odnos prema sredstvima za proizvodnju u društvenoj određenosti njihovog oblika, nego u materijalnoj određenosti njihovog bića. Baš zato što u ovom odnosu proizvodnje uslovi za proizvodnju postoje nasuprot radu, dakle rad kao najamni rad, serdista za proizvodnju se pojavljuju samo kao kapital.⁷⁰⁾

Konsekvenca podele uslova radapokazuje se u ovim odnosima proizvodnje tako da su proizvodne snage sasvim nezavisne i otrgnute od klase proizvođača. Proleterijatu se proizvodne snage predstavljaju kao tuđa sila, kao otuđeni svet van njihove egzistencije, jer je proletarijat podeljen u podeljenom radu, a zajednica je osamostaljena od njega i suprotstavljena mu kao iluzorna. Međutim, proizvodne snage su stvarne snage samo »u saobraćaju i povezanosti tih individuum«⁷¹⁾. Proizvodne snage su otrgnute od proleterijata tako da u svom totalitetu pripadaju privatnim vlasnicima, što znači da su proizvodne snage lične snage samo ako su pojedinci privatni vlasnici. Usled toga su najamni radnici, lišeni svakog stvarnog životnog sadržaja, postali »apstraktni individuumi, kojima je, međutim, tek time omogućeno da stupi u međusobnu vezu kao **individuumi**.«⁷²⁾

U ovakvim proizvodnim odnosima otuđeni rad postao je pukosredstvo materijalnog života. Nijedno društvo pre buržoaskog nije do te mere razvilo protivrečnosti rada i radnika da se način proizvodnje buni protiv antagonističkog oblika proizvodnje⁷³⁾, da se čitav ovaj odnos raspada.⁷⁴⁾

Raspadom starog odnosa nužno se uspostavlja novi. Međutim, novi odnos se može uspostaviti jedino tako da omogućava dalji razvoj proizvodnih snaga. On, dakle, ima dve bitne pretpostavke koje su se razvile u krilu starog društva⁷⁵⁾: (1) razvoj proizvodnih snaga kao materijalnih uslova egzistencije novih proizvodnih odnosa i na tome osnovu (2) ukidanje društveno-istorijskog antagonističkog oblika proizvodnih odnosa koji su postali okov razvitku proizvodnih snaga.

Uspostavljanje novih proizvodnih odnosa je epohalno delo socijalne revolucije. U toj revoluciji proleterijat mora osvojiti totalitet proizvodnih snaga. To je nužno ne samo zato da bi proleterijat opet

⁷⁰⁾ K. Marks, Kapital, Kultura, Beograd, str. 272/3 (Marksizam i njegovi izvori, knj. 9—10).

⁷¹⁾ Marx — Engels, Njemačka ideologija, nav. delo, str. 391.

⁷²⁾ »Dok su u ranijim epohama samodjelatnost i proizvodnja materijalnog života bili podeljeni na taj način, da su pripadali različitim osobama, a proizvodnja materijalnog života još bila uslijed ograničenosti samih individuuma podređeni način samodjelatnosti, sada su se tako raspali, da se uopće materijalni život pojavljuje kao svrha, a proizvodnja ovog materijalnog života, rad, (koji je sada jedino mgući oblik, ali kako vidimo, negativni oblik samodjelatnosti) kao sredstvo.« Isto.

⁷³⁾ F. Engels, Razvitak socijalizma od utopije do nauke, Kultura, Beograd,

⁷⁴⁾ K. Marks, Epohe ekonomiske formacije društva, nav. delo, str. 38—39.

⁷⁵⁾ K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, Kultura, Beograd, 1960, str. 9—10.

došao do svije samodelatnosti, nego da bi uopšte osigurao svoj materijalni život. Osvajanjem totaliteta proizvodnih snaga, proletarijat ponovo vraća proizvodjačima njihove suštinske ljudske snage i ukida otuđenje prvo u sferi materijalnog života. Ukipanje otuđenja u ekonomskim uslovima života, pak, predstavlja osnov ukipanja svih drugih oblika i vrsta čovekovog otuđenja. U tom smislu je proleterska revolucija u kojoj proletarijat na totalan način u revoluciji prisvaja totalitet proizvodnih snaga — rešena zagonetka istorije.

LA THÉORIE DE TRAVAIL DE L'ALIÉNATION

Résumé

L'aliénation est un thème de la réalité humaine et de la théorie qui n'a pas reçu de solution. L'aliénation est l'objet des études de différents systèmes métaphysiques, philosophiques, religieux, idéologiques, scientifiques et des autres systèmes. L'auteur de la théorie de l'aliénation s'est placé sur le point de vue sociologique, basé sur le système scientifico-philosophique du marxisme.

Dans la première partie de son travail l'auteur a exposé brièvement le développement de l'idée de l'aliénation. Le lieu d'origine de la notion de l'aliénation l'auteur trouve dans la théologie hébraïque et dans la philosophie grecque de l'époque hellénique, en particulier dans la philosophie stoïcienne. La philosophie a développé le plus la théorie de l'aliénation. Avant Marx la théorie de l'aliénation a été développée par le plus célèbre philosophe allemand G. W. F. Hegel l'aliénation est l'aliénation de l'esprit. Cependant, Hegel a édifié aussi la doctrine de l'aliénation de l'homme de son activité de travail, économique et sociale et de l'aliénation civile spécifique. La solution de l'aliénation et son dépassement Hegel voyait dans l'abolition de la matière propre de l'histoire dans le développement de l'esprit absolu.

Dans la deuxième partie l'auteur a exposé la conception de Marx de l'aliénation.

Dans la recherche des légalités de la vie sociale Marx est parti de la pratique humaine. Marx a déduit sa doctrine sur la société de l'histoire humaine réelle, de la dialectique de l'homme et de la société. Son attitude générale est que la société est le résultat de l'activité mutuelle des hommes. L'activité fondamentale, par laquelle on peut expliquer, en dernière instance, l'histoire tout entière de l'humanité, est selon Marx la production des conditions matérielles de l'existence. Cependant, Marx, en enseignant que la production matérielle de la vie est le fondement de la société, n'a pas réduit l'homme et la société seulement à la production matérielle.

Sa théorie de l'aliénation Marx a déduit, de même, de la pratique humaine.

Dans l'analyse de l'aliénation de l'homme, Marx a pris comme point de départ les faits de l'économie nationale, et l'aliénation de l'ouvrier et de sa production. Déjà l'économie nationale a proclamé le travail comme son principe, mais Marx a découvert que l'économie nationale dissimule l'aliénation dans l'essence du travail, de telle manière qu'elle n'examine pas le rapport direct entre l'ouvrier (le travail) et la production. Le rapport direct du travail à l'égard de ses produits est le rapport de l'ouvrier à l'égard des objets de sa production. Pour Marx le rapport de l'ouvrier à l'égard de la production est le rapport substantiel du travail.

En partant du fait que le travail produit la marchandise Marx constate que le travail produit soi-même et l'ouvrier de même comme marchandise et, de plus, dans la proportion dans laquelle il produit en général la marchandise. Le produit du travail de l'ouvrier devient l'objet avec sa propre existence, extérieure. Dans l'objet le travail existe en tant que force étrangère,

extérieurs et il s'oppose à l'ouvrier. L'ouvrier devient l'esclave de son objet. Premièrement du fait qu'il reçoit l'objet de travail, c'est-à-dire le travail. Le point culminant de cet esclavage est que l'homme producteur en tant que sujet physique peut se maintenir seulement comme ouvrier, et l'ouvrier est comme un sujet physique.

Vu que le produit est seulement le résultat de la production, l'aliénation et l'habilitation de l'habilitation de l'ouvrier dans la production est seulement la conséquence de l'aliénation et de l'habilitation de l'ouvrier dans le processus de travail, dans l'acte de production.

De l'alliéation de l'activité humaine pratique, en tant qu'aliénation du produit de travail (de l'objet) et de l'aliénation dans l'acte de la production, s'ensuit l'aliénation générique de l'homme. L'homme est un être générique en tant qu'être conscient qui produit son existence en transformant la nature inorganique en son monde matériel. En produisant, l'homme change la nature et dans la nature soi-même. Le travail aliéné, à l'homme la nature et de ce fait sa vie générique.

La conséquence de l'aliénation du travail, du produit et de l'être générique est l'aliénation de l'homme par l'homme. Le travail aliéné produit toutes les autres aliénations et reproduit les rapports dans lesquels l'homme est aliéné à soi-même et à autrui. C'est pourquoi Marx considère que l'aliénation économique est l'aliénation de la vie réelle.

Le plus haut degré de l'aliénation de la production des rapports aliénés est le rapport de la propriété privée. La propriété privée est, en premier lieu, le produit du travail aliéné, ensuite le moyen par lequel le travail est aliéné. C'est pourquoi l'aliénation doit commencer par l'abolition de la propriété privée. Ce processus est possible quand les contradictions sociales existantes se développent jusqu'au point culminant, ce qui est aussi la fin, l'écroulement du rapport tout entier. Pour assurer sa vie matérielle et pour réaliser son auto-activité, le prolétariat doit alors maîtriser la totalité des forces productives. Ces processus se développent à l'époque de la révolution sociale. Avec l'abolition de l'aliénation dans la sphère économique de la vie sociale, de même les hypothèses sont abolies de toutes les autres formes de l'aliénation.

